

Filip D. VUČETIĆ*

ANEKSIONA KRIZA I SRPSKO PITANJE 1908-1909.

ABSTRACT: By the decisions of the Berlin Congress in 1878, Austria-Hungary occupied Bosnia and Herzegovina, although it was still the territory of the Ottoman Empire. The entry of the Austrian military and civilian authorities into Bosnia and Herzegovina was the first step of the German penetration to the east. From 1878, Vienna had carefully been preparing the annexation and the the right moment for it was 1908. Defeated in the war with Japan, and shaken by the revolution in 1905, Russia was unable to react. The annexation, carried out by Vienna, caused dissatisfaction in Cetinje and Belgrade. Serbia and Montenegro were ready to get into war for their rights. For the above-mentioned reasons, Russia was not ready for war, so Serbia and Montenegro had to withdraw, failing to receive even territorial compensation for the loss of Bosnia and Herzegovina.

KEY WORDS: Annexation crisis, Serbian issue, Bosnia and Herzegovina, Serbia, Montenegro

Evropa prije Aneksione krize 1908–1909.

Aneksiona kriza 1908–1909. godine bila je jedna od političkih kriza početkom dvadesetog vijeka koje su uzdrmale evropski kontinent. Na prelazu iz 19. u 20. vijek blokovska podijeljenost u svijetu bila je očiglednija nego ikad. Sve do kraja 19. vijeka Velika Britanija, kao vodeća kolonijalna sila u svijetu, vodi politiku izolovanu od ostatka Evrope. Sve agresivnija politika Njemačkog carstva natjeraće London da promijeni stav. Rajh, svjestan svoje ekonomske i vojne moći, otvoreno traži novu preraspodjelu kolonija. Već 1879. godine Berlin i Beč stvaraju politički savez kome će 1882. pristupiti Italija, a 1883. godine i Rumunija, što je ujedno označilo stvaranje saveza Centralnih sila. Ako su u Berlinu i Beču željeli novu preraspodjelu kolo-

---

* Autor je diplomirani profesor istorije i student master studija Istorije.

nija, u Londonu i Parizu bili su odlučni da tako nešto ne dopuste, pa su Velika Britanija i Francuska sklopile politički savez 1904. godine.¹

Sa druge strane, Rusija je poslije Berlinskog kongresa 1878. potisnuta sa Balkana, pa se posvetila dalekoistočnoj politici. Na krajnjem istoku Azije, Petrograd se suočavao sa novim poteškoćama. Japan se postepeno uključivao u imperijalističku trku, odlučnom vojnom akcijom od Kine je oduzeo Koreju i okrenuo se ka Mandžuriji, gdje se sukobio sa Rusijom. Prije rusko-japanskog rata, Velika Britanija i Japan potpisuju sporazum o pomorskoj saradnji.² Ruske trupe doživljavale su poraz za porazom, a u ruke Japana pada i luka Port Artur. Pokušaj ruske Baltičke flote da popravi stanje na frontu završeno je neuspjehom. Njenom porazu doprinijela je britanska ratna mornarica blokirajući kraći pomorski put, pa je ruska flota na mjesto bitke došla poslije duge i naporne plovidbe. Iscrpljena ruska mornarica je zbog toga kod zaliva Cušima pretrpjela težak poraz. Ratni sukob Rusije i Japana biće okončan mirom u Portsmautu 5. septembra 1905. godine. Ovim mirovnim ugovorom Rusija je priznala Japanu posebne interese u Koreji i obavezala se da će povući svoje trupe iz Mandžurije.

Poraz Rusije u ratu pokušao je da iskoristi njemački car Vilhelm II kako bi pridobio Petrograd na svoju stranu. Agresivna politika Rajha bila je najavljena još 1888. godine u govoru kancelara Bilova, koji je u Rajstagu rekao: „*Mi ćemo se na vrhu održati samo onda kada shvatimo da za nas bez snage, bez jake vojske i jake flote nema dobrobiti. U narednom stoljeću njemački narod će biti ili čekić ili nakovanj.*“³ Ova izjava ostavila je snažan utisak na njemačkog cara, pa je u Tangeru 31. marta 1905. izjavio da je Rajh spreman da brani interese Maroka. Njemački kajzer bio je ubijeden da Francuska ne može pružiti odlučan otpor bez Rusije, i da Pariz neće dobiti podršku Londona. Baš u periodu zaoštavanja prilika oko Maroka, na Baltičkom moru došlo je do susreta dva cara, Vilhelma II i Nikolaja II.

Njemački kajzer pokušao je da sklopi sa Rusijom vojni savez, po kome bi se obje zemlje obavezale na pomoć u slučaju rata. Ovim savezom Rusija je trebalo da podrži njemačku akciju u Maroku.⁴ Ipak, do sporazuma nije došlo, a Marokanska kriza dobila je epilog 7. aprila 1906. u Algesirsu. Na ovoj konferenciji potvrđen je sultanov suverenitet u Maroku, a sve zemlje dobijaju jednaka prava u trgovini sa Marokom. Policijska uprava na ovom području pripala je francuskim i španskim trupama.

¹ Чедомир Попов, *Грађанска Европа 1871-1914, Друштвена и политичка историја Европе*, књ. 3, Београд, 2010, 273.

² *Isto*, 276.

³ Ненад Миленовић, „Чekiћ или наковањ“, *Немачка после прве мароканске кризе 1905-1906*, Историјски часопис, LIII, Београд, 2006, 263.

⁴ *Isto*, 281.

Prva marokanska kriza bila je veoma važna i za Austrougarsku, 1905. godina označila je posljednji pokušaj dinastije Habzburga da povрати svoju nezavisnost.⁵ Ovaj pokušaj nije uspio, pa je od kraja 1905. austrougarska politika kreirana u Berlinu, umjesto u Beču. Evropa je iz krize 1905-1906. izašla podijeljena na dva bloka, koji još uvijek nijesu bili čvrsti - Italija se sve više udaljavala od Centralnih sila. Ni savez Francuske i Rusije nije bio stabilan i prolazio je kroz niz poteškoća, a odnosi Petrograda i Londona bili su još uvijek hladni. Agresivna politika njemačkog carstva nakon prve marokanske krize⁶ natjeraće ruskog i britanskog ministra inostranih poslova da sjednu za pregovarački sto. Tako su Grej i Izvoljski potpisali ugovor o sređivanju odnosa u Aziji, ovaj ugovor imao je svakako veliki značaj jer se 1907. godina uzima kao godina formiranja Trojne antante.

Dok su Velika Britanija, Francuska i Rusija težile da sačuvaju postojeće stanje, a Njemačka da se domogne novih kolonija, Dvojna monarhija je svoju kolonijalnu politiku sprovodila usred Evrope, tj. u Bosni i Hercegovini. Ulazak austrijskih trupa u Bosnu i Hercegovinu 1878. godine označiće početnu fazu austrijske infiltracije na Balkanu. Habzburška monarhija u novim provincijama morala je da se suoči sa pobunom muslimanskog, ali dijelom i sa pobunom srpskog stanovništva. Islamsko stanovništvo teško se mirilo sa novom hrišćanskom upravom, dok Srbi nijesu željeli očuvanje starog socijalnog sistema. Vlasti u Beču nijesu zapravo ni željele da mijenjaju socijalno stanje, već da postojeću situaciju što bolje iskoriste.⁷

Očuvanje starog socijalnog sistema bio je veliki problem za Bosnu i Hercegovinu jer su najveći dio seoskog stanovništva činili kmetovi, 38,25%, veleposjednici 2,13%, slobodni seljaci 33,45% i polukmetovi 11,26%. Važno je napomenuti da su kmetovi i dalje plaćali begovima 1/3, a državi 1/10 od prinosa sa zemlje, 1/10 se za razliku od turskog perioda naplaćivala u novcu.⁸

Nova vlast u Bosni i Hercegovini težila je da promijeni i strukturu stanovništva stvaranjem njemačkih kolonija. Prvo njemačko naselje-kolonija u Bosni stvoreno je nakon 1879. godine, u dolini Vrbasa. Do 1904. godine stvorene su mreže naselja do dvadeset sela i smatra se da je u njima živjelo 230.000 katolika. Ova naselja podizana su na onim mjestima gdje su Srbi bili etnička većina.⁹ Broj katolika je zbog naseljavanja u periodu 1879-1910.

⁵ Аллен Тејлор, *Хабзбуршка монархија 1809-1918, Историја Аустријске царевине и Аустроугарске*, Београд, 2001, 231.

⁶ Видјети опширније, Н. Миленовић, нав. чланак, 263-297.

⁷ Иван Вожић, Сима Ћирковић, Милорад Екмећић, Владимир Дедијер, *Историја Југославије*, Београд, 1972, 324-325.

⁸ Јован Цвијић, *Анексија Босне и Херцеговине и српски проблем* (електронско издање) Београд, 1908,40.

⁹ Милорад Екмећић, *Балканска политика Аустро-Угарске после Берлинског конгреса*, Зборник Матице Српске за историју, 75-76, Нови Сад, 2007,146-147.

narastao sa 18,08% na 22,87%. Dok je broj muslimana bilježio pad zbog iseljavanja sa 38,73% na 32,25%, pravoslavci su bilježili porast sa 42,88% na 43,49%.¹⁰

Iako šarenoliko, stanovništvo Bosne i Hercegovine znalo je da se ujedini. Tako je 1882. po objavi obavezne vojne službe izbio ustanak pravoslavaca i muslimana u Hercegovini. Ustanak je bio brzo ugušen, pa je nova uprava u Bosni i Hercegovini sa Benjaminom Kalajem (1882-1903) na čelu pokušala da riješi nacionalno pitanje. Kalaj se vodio mišlju da stvori novu bosansku narodnost, a jezik u Bosni i Hercegovini nazove zemaljskim.¹¹ Oba pokušaja pala su u vodu, iako su u početku naišla na podršku kod jednog dijela stanovništva. Ovaj plan bio je pažljivo osmišljen i trebalo je da slomi srpsku nacionalnu svijest, kao i da spriječi zbližavanje tri naroda oko jugoslovenske ideje. Režim Benjamina Kalaja nije imao mnogo uspjeha, a nakon njegove smrti 1903. godine nacionalno vrenje u Bosni i Hercegovini bilo je veće nego ikad.

Mada je austrijska uprava u Bosni predstavljana kao stabilna i pravedna, a njihova misija kao civilizacijska, stanje je bilo sasvim drugačije. Poređenja radi treba navesti sljedeće podatke: po popisu iz 1906. godine, u Bosni i Hercegovini ima svega 253 državne osnovne škole, od toga 70 škola izdržavaju crkvene pravoslavne opštine, a 31 crkvene katoličke opštine. Sa druge strane Drine, u Srbiji koja je po površini manja, a po broju stanovnika veća, ima 1.272 osnovne škole. Samo u četiri okruga koje je Srbija dobila 1878. godine ima 227 osnovnih škola, skoro isto kao u Bosni i Hercegovini koja je pet puta veća od ovih okruga.¹² Kraljevina Srbija imala je 2.375 učitelja, Bosna i Hercegovina svega 810, od ovog broja učitelja, više od 200 plaćaju crkvene opštine. Vlada Srbije za školu izdvaja 4.577.110 dinara, a u Bosni Hercegovini se za iste potrebe izdvaja 1.264.540 kruna, Srbija ima 20 gimnazija dok na drugoj strani Drine postoje svega tri gimnazije.¹³

Da je austrijska vlast na Bosnu i Hercegovinu gledala kao na koloniju svjedoči niz činjenica. Svake godine iz ovih pokrajina Dunavska monarhija je izvozila desetine miliona kruna drva i drvne građe, a 1907. godine izvezeno je drvne građe u vrijednosti 28 miliona kruna. Pored šumskog bogatstva, eksploatisani su i rudnici, a lokalno stanovništvo se ne zapošljava već se dovode radnici sa strane. Najveći napredak austrijska vlast u Bosni i Hercegovini bilježi u izgradnji željeznice. Od turske uprave nova vlast je naslijedila 104 km pruge normalnog kolosijeka. Po izvještaju iz 1906. godine, za

¹⁰ Ivan Božić i dr., nav. djelo 325.

¹¹ *Isto*, 326.

¹² J. Цвијић, nav. djelo, 36-37.

¹³ *Isto*, 37.

30 godina okupaciona vlast sagradila je u Bosni i Hercegovini 1.232 km željeznice uskog kolosijeka, kao i željeznicu uskog kolosijeka do Srbije dužine 166 km.¹⁴

Izgradnja željeznice imala je za cilj da olakša Beču prodor preko Balkana ka Solunu, a ne, kako je to često predstavljano, da olakša život stanovnika u Bosni i Hercegovini. Neuspjevši da riješi ni jedno od gorućih pitanja u ovim pokrajinama, Austrougarska se odlučila na aneksiju ovih oblasti. Za ovaj poduhvat trebalo je izabrati povoljan trenutak, u kome bi se i velike sile i Srbija dovele pred svršen čin.

Beč objavljuje aneksiju 1908.

Aneksija Bosne i Hercegovine bila je pažljivo pripremana politička akcija, koja svoje korijene ima u 19. vijeku. Naime, ideja o prodoru na istok formirana je 80-ih godina 19. vijeka u njemačkim i austrijskim političkim krugovima. Prodor na istok tj. „*Drang nach Osten*“ trebalo je ostvariti sprovođenjem aneksija, stvaranjem sistema podređenih država i uspostavljanjem interesnih sfera. Predstavnici ideje „*Drang nach Osten*“ bili su nosioci vlasti, birokratija, industrijski i trgovački krugovi, grupe inteligencije koji su svi zajedno u političkom životu najvećim dijelom pripadali klasičnoj desnici.¹⁵ Ovaj poduhvat trebalo je izvesti prije svega na štetu slovenskih naroda, a slovenska teritorija trebalo je da predstavlja pomoćni privredni prostor njemačkog Rajha. Beč je već duže želio da ostvari pomenuti plan, ali je morao da vodi računa ne samo o stavu Rusije, Velike Britanije i Francuske, već i onih zemalja sa kojima je bio u savezu. Treba napomenuti da odnosi Dvojne monarhije i Italije nijesu bili dobri, pa je Beč morao da vodi pažljivu politiku na Balkanu koja neće štetiti interesima Rima, obavezavši se još ugovorom iz 1887. godine sa Italijom da će čuvati *status quo* na Balkanu.

Godine 1906. austrijska ekspanzivna politika dobila je svoj konačan oblik, tada dolazi do smjene starog rukovodstva, a na čelna mjesta u državi došli su novi ljudi. Predsjednik austrijske vlade postao je Vladimir fon Bek, ministar spoljnih poslova, baron Leksa fon Erental, a ministar vojni, Franc fon Šenajh. Došlo je i do promjena u vojnom vrhu, pa je za načelnika generalštaba imenovan general Franc Konrad fon Hecendorf.¹⁶ Koliko su bitne ove promjene za spoljnu politiku Habzburške monarhije svjedoči i činjenica da je general Hecendorf već aprila 1907. godine predlagao preventivni rat sa Italijom, a baron Erental je sa druge strane tvrdio da do rata mora doći u na-

¹⁴ *Isto*, 41.

¹⁵ Андреј Митровић, *Продор на Балкан, Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908-1918*, Београд, 2011, 11.

¹⁶ *Isto*, 85.

rednih pet do deset godina.¹⁷ Činjenici da novo austrijsko rukovodstvo nije sjedilo skrštenih ruku svjedoči i podatak da su u Ministarstvu spoljnih poslova nastala tri tajna memoranduma. Tvorac ovih memoranduma bio je sam Erental. On je u ovim spisima iznio mišljenje da treba izmijeniti nagodbu sa Mađarima iz 1867. godine i izvršiti aneksiju Bosne i Hercegovine. U memorandumu dalje stoji da treba riješiti i „jugoslovensko pitanje“ unutar Dunavske monarhije.¹⁸ General Hecendorf bio je svakako otvoreniji u svom memorandumu. Kao čovjek koji je život posvetio dinastiji Habzburga, smatrao je da samo agresivna spoljna politika može da spasi monarhiju od propasti. U spisima general Konrad iznosi mišljenje da mora doći do anektiranja oblasti misleći na Bosnu i Hercegovinu. Takođe, on smatra da treba Srbiju priključiti monarhiji uključujući Niš i Rašku. Dalje u tekstu stoji da Crnu Goru treba dovesti u podvlašćen položaj. Na kraju zaključuje da će ove akcije dovesti do rata sa Italijom.¹⁹

Pored tajnih spisa, baron Erental se nije libio i da daje zvanična saopštenja koja su uzburkavala strasti u Evropi. Januara 1908. baron je izjavio da Austrougarska želi da gradi željeznicu kroz Novopazarski sandžak, dodavši da bi to ujedno bio i najkraći put za Egipat i Indiju. Protiv ovog plana ustale su odmah sile Antante, ali i Italija, smatrajući da je to prvi korak austrijske ekspanzivne politike na istok. Nakon ove izjave austrijskog barona, Rusija je ohrabrila Srbiju da traži od Porte dozvolu za izgradnju željeznice od Dunava do Jadranskog mora. Jedna za drugom stizale su ponude o izgradnji željezničke mreže od: Italije, Bugarske i Grčke. Radovi na izgradnji željeznice otpočeli su proljeća 1908. godine, ali su zbog izbivanja *Mladoturske revolucije* obustavljeni, a Aneksiona kriza i balkanski ratovi stavili su tačku na ovu priču.²⁰

Ne uspjevši da izgrade željeznicu, vlasti u Beču nastavile su sa agresivnom politikom prema Srbiji. U Dvojnoj monarhiji razmatrala se ideja da se srpska teritorija podijeli sa Bugarskom, kao i da treba raditi na održavanju neprijateljstva između Srba i Albanaca.²¹ Sa ciljem da ohrabri ova razmišljanja, general Hecendorf je 17. aprila 1908. uputio pismo baronu Erentalu, u pismu pored ostalog stoji: „*Treba zadati odlučan udarac Srbiji, bez pitanja velikih sila.*“ Dalje navodi da udarac Srbiji treba zadati brzo, iznenada i sa najvećom odlučnošću.²² Erental je želio da o svojim budućim koracima

¹⁷ Владимир Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд, 1991, 206; А. Митровић, *нав. djelo* 86.

¹⁸ А. Митровић, *нав. djelo*, 92.

¹⁹ *Isto*, 97.

²⁰ *Историја српског народа*, VI-1, *Од Берлинског конгреса до уједињења*, Београд, 1983, 164.

²¹ А. Mitrović, *нав. djelo*, 100-101.

²² *Isto*, 102-103.

obavijesti svoga sveznika. On je u razgovoru 5. septembra 1908. godine saopštio njemačkom ministru za spoljne poslove Fon Šenu da stanje u Bosni i Hercegovini želi da riješi aneksijom.²³

Agresivnu akciju iz Beča ohrabriće i izbijanje *Mladoturske revolucije*. Ova revolucija izbila je u julu 1908. godine sa ciljem da se Osmansko carstvo modernizuje i uvede u red evropskih država. Revoluciju u Turskoj predvodili su vojni garnizoni u Solunu koji su odnijeli pobjedu. Sultan Abdul Hamid je kapitulirao, dok su *mladoturci* formirali vladu u Carigradu. Iako dočekan sa oduševljenjem, novi mladoturski režim je pokazao sve nedostatke, umjesto ustavnosti i demokratije režim je otpočeo obračun sa neturskim stanovništvom, uz česte progone, pljačke i ubistva.²⁴

Događaji u Turskoj samo su ubrzali odluku Beča o aneksiji Bosne i Hercegovine. Ipak, prije proglašenja aneksije, Austrougarska je željela sporazum sa Rusijom. Ministar spoljnih poslova Dvojne monarhije, baron Erental, pozvao je ruskog kolegu Izvoljskog 16. septembra 1908. na pregovore o statusu Bosne i Hercegovine. Očigledno da su u Buhlau vođeni razgovori o složenim pitanjima i da ni jedna strana o njima nije dala autentična svjedočenja. Zapravo su obje strane dale svoju verziju pregovora. Poslije duge i žučne rasprave, Izvoljski i Erental došli su do dogovora. Austrougarska se obavezala da prije aneksije Bosne i Hercegovine evakuiše Novopazarski sandžak, da Srbiji i Crnoj Gori dozvoli širenje u tom pravcu ukoliko dođe do raspada turske imperije. Erental je pristao da podrži ruske interese na Crnom moru. Takođe, on je odlučio da podrži proglašenje Bugarske za kraljevinu, i da odobri njenu nezavisnost. Baron Erental se odlučno usprotivio tome da Crna Gora gradi ratnu luku.²⁵ Nakon ovog sporazuma Petrograd je bio upućen u dalje akcije Dvojne monarhije. Ipak, Izvoljski je i dalje razmatrao šta da se čini kada aneksija bude proglašena.

Dok je Izvoljski putovao po evropskim prijestonicama, car Franc Jozef proglasio je aneksiju Bosne i Hercegovine, 5. oktobra 1908. godine, potpisujući dokument. U štampi je ova vijest objavljena 6. a u službenim novinama 7. oktobra 1908. godine. Ovaj čin odbile su da prihvate Srbija, Crna Gora kao i velike sile, dok je Rajh dao podršku Beču. Car Vilhelm II je u razgovoru sa mladim austrijskim diplomatom Aleksandrom Hojosom izrazio zadovoljstvo što je Austrougarska postala vodeća sila na Balkanu. Vilhelm II iskoristio je ovu priliku da zaprijeti Beogradu, rekavši: „*Srbima je bolje da čute, da ne bi došli u situaciju da ih Austrougarska i Bugarska pošalju do đavola.*“²⁶ *Važno*

²³ *Isto*, 107-108.

²⁴ Vidjeti opširnije: Роберт Мантран, *Историја Османског царства*, Београд, 2002., 696-723.

²⁵ Nada Tomović, *Rusija i srpsko pitanje u aneksionoj krizi u Bosni 1908-1909 godine*, Podgorica, 2008, 64-65.

²⁶ A. Mitrović, nav. djelo, 114.

je napomenuti da je Bugarska iskoristila Mladotursku revoluciju, pa je 5. oktobra 1908. godine proglasila nezavisnost od Osmanskog carstva. Svakako da je Sofija još ranije stekla uslove da postane nezavisna država, ali je više nego sigurno da je ovaj trenutak izabrala u dogovoru sa Bečom.

Zaoštravanje krize 1908-1909.

Iako se već duže u diplomatskim krugovima znalo da je aneksija Bosne i Hercegovine bila pitanje časa, njeno proglašenje izazvalo je veliko negodovanje u evropskim prijestonicama. Tako je na dan aneksije Bosne i Hercegovine ljutito reagovao i njemački car Vilhelm II, jer nije bio obaviješten o koracima Beča. Kancelar Bilov zapisao je da je njemački kajzer bio toliko ljut da je umalo tražio povlačenje akta o aneksiji. Odluku Habzburške monarhije kritikovao je i njemački poslanik u Carigradu Maršal. On je smatrao da je aneksija Bosne i Hercegovine ponovo otvorila „Istočno pitanje“, u času kada je više nego ikada bio potreban mir. Takođe, Maršal je smatrao da Erental ovim činom nije riješio velikosrpsko pitanje i da će se sada probuditi i muslimanski pokret.²⁷

Francuski poslanik u Berlinu Kambon oštro je reagovao na pismo Franca Jozefa o aneksiji, izjavivši: „*Sada su vladari oni koji prave revoluciju.*“ Predsjednik francuske vlade Lemanso izjavio je da akt aneksije ne može ostati bez protesta, jer je to povreda ugovorene obaveze i povreda javnog morala i da se ovim činom stvara rdav presedan.²⁸ Oštra reagovanja čula su se i u Engleskoj²⁹, a najglasniji su bili Edvard Grej i Harding. Engleski kralj Edvard VII takođe je burno reagovao na proglas o aneksiji Bosne i Hercegovine, on se avgusta 1908. susreo sa austrijskim carem Francem Jozefom, ali mu tada nije ništa rečeno o akcijama Beča na Balkanu. Edvard VII je nezadovoljstvo otvoreno pokazao i prilikom susreta sa grofom Menzdorfom, koga je vrlo hladno primio. Čin aneksije osudio je i ruski car Nikolaj II.³⁰

Porta je takođe protestovala protiv aneksije Bosne i Hercegovine, kao i protiv nezavisnosti Bugarske. Mladoturski komitet naredio je da se bojkotuje roba iz Austrougarske i Bugarske. Ipak, Porta je ubrzo priznala aneksiju u zamjenu za sumu od dva i po miliona turskih lira.³¹

²⁷ V. Ćorović, nav. djelo, 217.

²⁸ *Isto*, 218.

²⁹ Politički odnosi Srbije i Velike Britanije, bili su izuzetno loši nakon ubistva bračnog para Obrenović 1903. godine. Naime, Velika Britanija je nakon nemilog majskog događaja prekinula diplomatske odnose sa Srbijom. Primjer Britanije slijedila je i Holandija. Opširnija vidjeti: Александар Раствовић, *Велика Британија и Србија 1903-1914*, Београд, 2005.

³⁰ V. Ćorović, nav. djelo, 219-220.

³¹ Василь Поповић, *Источно питање, Историски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд, 1928. 161.

Najveći otpor aneksiji pružiće svakako Srbija i Crna Gora, koje su sa pravom smatrale da se ovim činom ugrožavaju njihovi interesi. Ovakvo držanje Cetinja i Beograda bilo je vrlo opasno kada se uzme u obzir to da je Beč dobio podršku iz Berlina da što prije riješi pitanje Srbije u dogovoru sa Bugarskom i Rumunijom. Oglasio se i veliki zagovornik rata, general He-cendorf, koji je u proljeće 1909. predlagao da se Srbija i Crna Gora unište.³²

Treba napomenuti i to da su u trenutku proglašenja aneksije odnosi Srbije i Crne Gore bili prilično loši. Razlog tome bila je *Bombaška afera*. Naime, grupa studenata iz Beograda odlučila je oktobra 1907. godine da nabavi bombe i uputi ih u Crnu Goru. Njih je novembra 1907. godine tipograf Stevan Rajković predao vlastima na Cetinju i tako otkrio cijelu akciju.³³ Loše odnose Srbije i Crne Gore iskoristiće Dvojna monarhija pa će u sudskom procesu povodom *Bombaške afere* poturiti Crnoj Gori kao svjedoka svoga agenta Đorđa Nastića. Ova akcija Beča imala je za cilj da izazove neprijateljstvo na liniji Cetinje-Beograd. Nastić je bio vrlo kontroverzna ličnost, primao je bosansku stipendiju, ali je zbog raskalašnog života bio često u finansijskim problemima, tako je poslije pronevjere i jedne krađe postao agent austrijske policije.³⁴ Njegovo svjedočenje uticalo je da ionako loši odnosi Srbije i Crne Gore dođu do usijanja, izjavom da iza afere stoje kralj Petar, prestolonasljednik Đorđe i organizacija *Slovenski jug*.³⁵

Loši odnosi Cetinja i Beograda zabrinuće Petrograd, pa je ruska diplomatija otpočela akciju sa ciljem poboljšanja odnosa Crne Gore i Srbije. Ipak, politička situacija u Rusiji bila je vrlo zategnuta, od 1905. godine Ruska carevina dobila je parlament tj. Dumu, koja nije imala pravo da vodi raspravu o spoljnoj politici. Nakon izbivanja aneksione krize Duma je otpočela raspravu o događajima na Balkanu i zauzela prilično oštar stav prema tom pitanju. Odbijala je konferenciju na kojoj bi se raspravljalo o teritorijalnim nadoknadama za Srbiju i Crnu Goru, smatrajući da taj čin vrijeđa rusku diplomatiju. Duma je pored ovoga tražila da se pokaže tradicionalna slovenska solidarnost sa srpskim narodom i da se zaštite njegovi interesi.³⁶

Dok su članovi Dume uporno podržavali srpske interese i protivili se ekspanzivnoj politici Austrougarske, ruska diplomatija bila je riješena da se konflikt okonča mirnim putem, sazivanjem konferencije. Izvoljski je svoja razmišljanja iznio u Parizu, ali su Francuska i Engleska bile protiv konferencije. Pariz i London smatrali su da aneksija Bosne i Hercegovine nije ni-

³² A. Mitrović, nav. djelo, 119-120.

³³ Vidjeti opširnije: Вукић Илинчић, *Бомбашка и Васојевићка афера*, Никшић, 2012, 19-30; Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903-1914*, Цетиње, 1981, 57-74.

³⁴ V. Ćorović, nav. djelo, 146-147.

³⁵ Vidjeti opširnije, V. Ilinčić, nav. djelo, 76-101.

³⁶ N. Tomović, nav. djelo, 107.

šta promijenila u odnosu snaga velikih sila. Beč je takođe bio protiv konferencije i smatrao je da se do nje može doći samo ukoliko se aneksija prizna kao svršen čin, dok je teritorijalnu nadoknadu za Srbiju smatrao neprihvatljivom.³⁷

Vidjevši da pregovori sa velikim silama neće ići lako, Petrograd je odlučio da izmiri Srbiju i Crnu Goru. Ovaj poduhvat nije bio lak jer je Srbija već povukla svog poslanika sa Cetinja. Upornim pritiskom iz Petrograda doći će do susreta Jovana Jovanovića i crnogorskog knjaza na Cetinju. Jovanoviću je stanovništvo Cetinja priredilo srdačan doček. Jovanovića je primio predsjednik crnogorske vlade Lazar Tomanović, sa kojim je vodio razgovore o aneksionoj krizi. Ovo je bio prvi korak ka zbližavanju Beograda i Cetinja. Već 16. oktobra u Beograd je upućen brigadir serdar Janko Vukotić. Njemu je u Beogradu priređen veličanstven doček, poslije koga je primljen kod predsjednika srpske vlade, kao i kod kralja Petra I Karadorđevića. Posjeta Beogradu bila je uspješna, a Vukotić je sa Srbijom sklopio i ugovor koji su potpisali on i predsjednik srpske vlade Petar Velimirović. U ugovoru pored ostalog stoji da aneksija Bosne i Hercegovine šteti interesima srpskog naroda, a u tekstu se dalje navodi da odluka o aneksiji usporava dalji razvitak Srbije i Crne Gore. Na kraju sporazuma stoji da su obje zemlje spremne da oružjem brane svoje interese, ako to bude bilo potrebno.³⁸

Pored političke elite, u Srbiji i Crnoj Gori veliko nezadovoljstvo prema činu aneksije Bosne i Hercegovine pokazalo je i javno mnjenje. Javnost u Srbiji prvu vijest o aneksiji dobija u *Politici* od 5. oktobra 1908. godine. Ovaj broj objavio je i poziv na miting - odziv je bio ogroman. Ljudi su se sakupili kod spomenika kneza Mihaila, odatle demonstrirali beogradskim ulicama, a glavnu riječ na mitingu imao je slavni književnik Branislav Nušić. Na ulicama Beograda 6. oktobra bilo je dvadeset hiljada ljudi, a pred italijanskim poslanstvom obratio im se Jovan Dučić. Pored književnika na protestima su učestvovali i prvaci političkih stranaka, Ljuba Davidović, Ljuba Jovanović, Mihailo Đorđević i Voja Marinković.³⁹

Oktoobra je u Beogradu došlo do stvaranja organizacije koja je nazvana *Narodna odbrana*. Cilj ove organizacije bio je da se objedine sve nacionalne snage za borbu protiv Austrougarske. Za kratko vrijeme u Srbiji je osnovano 220 mjesnih odbora ove organizacije i upisano više od 2.000 dobrovoljaca.⁴⁰ Dobrovoljci su pristizali iz svih krajeva, a osnovan je i Đački streljački odred

³⁷ V. Čorović, nav. djelo 250.

³⁸ Новак Ражнатовић, *Руско посредовање у црногорско српским односима од бомбашке афере до анексионе кризе*, Исторички записи 3-4, Титоград, 1962; N. Rakočević, nav. djelo, 82; N. Tomović, nav. djelo, 182-183.

³⁹ N. Tomović, nav. djelo, 234-235.

⁴⁰ *Историја српског народа*, VI-1, 169.

pod obukom srpskih oficira. Među prvim dobrovoljcima upisani su: Branišlav Nušić, Jovan Dučić i Vladislav Ribnikar. Protesti protiv aneksije organizovani su širom Srbije, u Užicu, Smederevu i Šapcu. Srbi su protestovali u Moskvi, kao i u Carigradu.

Neslaganje sa činom aneksije Bosne i Hercegovine pokazao je i narod u Crnoj Gori. Odmah po proglasu aneksije na Cetinju je održan veliki miting, velika grupa građana došla je pred dvor tražeći od knjaza Nikole da ih vodi u rat za srpske zemlje i srpsko pravo. Okupljenom narodu knjaz se obratio uz poklič: „*Živjela Srbija.*“⁴¹ Knjaz je sa balkona dvora poručio narodu: „*Čekamo konferenciju velikih sila, pa ako nam i oni krivo učine, onda u boj, pa ma i ja i vi ne bili više živi.*“ Demonstracije su održane i u Baru, a tom prilikom demolirana je zgrada austrijskog poslanstva.⁴²

Neslaganje sa činom aneksije Bosne i Hercegovine pokazala je i evropska inteligencija. Naročito se zapažaju istupanja ruskih i čeških naučnika, novinara, književnika, koji su pokazivali otvorene simpatije prema Srbiji i Crnoj Gori. Među prvima je reagovao češki književnik i publicista Josip Holeček, koji je u svojoj brošuri „*Aneksija Bosne i Hercegovine*“ napisao da je aneksija došla planski, antislovenskom politikom Austrougarske na Balkanu. Svakako je najveće protivljenje aneksiji stiglo je iz Rusije, gdje su moskovski studenti uputili podršku studentima Beogradskog univerziteta. U Moskvi su vođene diskusije o aneksiji Bosne i Hercegovine u kojima su učestvovali i ruski akademici i profesori, među njima akademik T. E. Korš, profesor grof L. A. Komarovski, knez Trubeckoj, V. A. Makalakov. Protiv aneksije govorili su i grof Miljukov, akademik Lavrov, kao i slavni književnik Tolstoj.⁴³

Pored očekivane reakcije ruskog javnog mnjenja, podrška je stizala i iz zapadne Evrope. Francusko državno rukovodstvo držalo se prilično rezervisano, ne želeći da kvari odnose sa Austrougarskom i Njemačkom. Ipak, veliki dio intelektualaca osudio je austrijsku politiku na Balkanu. Tako je grof Male držao predavanje „*O Srpskom narodu i Srbiji*“, profesor na Sorboni, Oman, održao je predavanje „*O Bosni i Hercegovini*“, dok je profesor Rene Anri govorio o Crnoj Gori. Pored francuske inteligencije reagovali su i engleski putopisci i publicisti. Seton Watson u članku „*Istina o Bosni i Hercegovini*“ oštro kritikuje politiku Beča, navodi da u ovim pokrajinama vlada sila i tiranija, kao i da je austrijska vlast u Bosni izgradila puteve i pruge, ali da je najsiromašniji sloj stanovništva na tim poslovima radio samo za hranu. Na kraju spisa zaključuje da je Bosna samo početak.⁴⁴

⁴¹ N. Rakočević, nav. djelo, 78.

⁴² N. Tomović, nav. djelo, 243.

⁴³ Нада Томовић, *Европска интелигенција према анексији Босне и Херцеговине 1908-1909*, Историјски записи, 1-2, Подгорица, 2001, 185.

⁴⁴ *Isto*, 187-188.

Iz svega navedenog očigledno je da je aneksija Bosne i Hercegovine uzdrmala evropski kontinent - dok su jedni bili za odlučan otpor austrijskoj ekspanziji, drugi su bili za popuštanje. Ova podijeljenost ohrabriće Beč da zajedno sa Berlinom izvrši pritisak na evropske zemlje da aneksiju priznaju kao svršen čin.

Okončanje krize ili krah srpskog pitanja 1909.

Kako je vrijeme odmicalo, stanje u Srbiji je bilo sve teže, a pritisak iz Beča je sve više rastao. Vlasti u Beogradu bile su odlučne da spor sa Austrougarskom riješe diplomatskim putem. Nikola Pašić otputovaće u Petrograd, gdje je vodio razgovore sa ruskim carem Nikolajem II. Car je prilikom razgovora sa Pašićem kazao da Rusija podržava pravednu borbu Srbije, ali takođe savjetovao Beograd da ne provocira Beč jer Rusija nije spremna za rat.⁴⁵

Beč je svakako bio svjestan da Rusija nije spremna za rat, kao i da London i Pariz neće ulaziti u sukob zbog Bosne i Hercegovine. U ovom trenutku sve je išlo na ruku zvaničnom Beču. Načelnik njemačkog Generalštaba, Helmut fon Molke Mlađi predlagao je sukob sa Srbijom.⁴⁶ Ipak, baron Erental u tom trenutku nije želio rat. On je smatrao da na Srbiju treba izvršiti što veći pritisak kako bi priznala aneksiju. Uporedo sa diplomatskim pritiskom, Beč je otpočeo i vojnu blokadu Srbije. Ova blokada bila je težak udarac za Srbiju, koja se još od 1906. godine nalazila u Carinskom ratu sa Dvojnomo monarhijom.

Prvi veliki problem za srpsku vladu javio se kada je Beč stopirao prevoz „Šnajderovih“ topova, i tom prilikom saopštio francuskoj fabrici da će spriječiti isporuku topova i preko druge teritorije.⁴⁷ Habzburška monarhija je pored oružja zaustavljala i ostale isporuke za Srbiju, tako je zaustavljena pošiljka izolatora za potrebe poštansko-telegrafskog saobraćaja, konzerve koje su naručene za beogradski dvor iz Švajcarske, pa čak i veliki zidni sat za željeznicu.⁴⁸ Vlasti u Beču uspjele su da nagovore i Portu da zabrani prevoz srpskih potreština preko turske teritorije.

U teškoj spoljnopoličkoj situaciji, Srbija se suočavala i sa nizom unutrašnjih problema. Vojna blokada i grupisanje austrijskih trupa na granici Srbije izazvaće teške potrese. Strahujući od rata, stranci su ubrzano povlačili kapital iz Srbije, što je dovelo do očajnog finansijskog stanja. Sve ove po-

⁴⁵ V. Ćorović, nav. djelo, 251-252.

⁴⁶ A. Mitrović, nav. djelo, 124.

⁴⁷ Димитрије Ђорђевић, *Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906-1911*, Београд, 1962, 535.

⁴⁸ *Isto*, 236.

teškoće dovele su i do političke krize pa je ubrzo pala Velimirovićeva vlada, a novi kabinet formirao je akademik i historičar Stojan Novaković.⁴⁹ U martu, veliki skandal potresa i srpski dvor, prestolonasljednik Đorđe je poslije kraće rasprave udario svog slugu tako jako da je ovaj preminuo nakon par dana. Zbog ovog događaja princ Đorđe je abdicirao u korist brata Aleksandra 27. marta 1909. godine, a ovim činom sa dvora je uklonjen veliki protivnik austrijske politike. Mnogi su bili spremni da povjeruju da je abdikaciju princa izdejstvovala Austrougarska, ipak neobuzdana narav i, najblaže rečeno, skandalozno ponašanje sa čestim napadima ludila lišiče princa Đorđa prijestola.⁵⁰ Intervencija Beča u ovom slučaju bila je suvišna.

Habzburška monarhija iskoristiće krizu 1909. da se obračuna i sa srpskim političkim prvacima u Hrvatskoj. Naime, u Austrougarskom poslanstvu u Beogradu, Mladen Sergijan je potkradao protokole organizacije *Slovenski jug* i slao ih bečkim vlastima, u nedostatku novca često je u monarhiju slao i izmišljena i falsifikovana dokumenta. Ova dokumenta poslužile profesoru bečkog univerziteta dr H. Fridjingu da 25. marta 1909. objavi članak u kome je iznio niz optužbi na račun Srpsko-hrvatske koalicije. U tom članku optužio je koaliciju da je plaćena od Srbije da podriva Dvojnu monarhiju.⁵¹ Vođe koalicije žustro su reagovale, pa su znajući da su nevinu tražili od dr Fridjunga da u javnost iznese imena plaćenika, a protiv njega i novina koje su objavile sporni članak podnose tužbu. Na stranu koalicije stao je i češki politički prvak Tomaš Masarik. Sudska rasprava 9. decembra 1909. godine pokazala je da su dokumenta falsifikovana i sve optužbe pale su u vodu.⁵²

Falsifikovana dokumenta, montirani sudski procesi i lažni svjedoci trebalo je da slome jugoslovenski pokret, a ipak, sve navedeno označilo je moralnu propast Habzburške monarhije. Svakako, Austrougarska je u krizi 1908-1909. postigla značajan uspjeh, aneksiju su ubrzo priznale sve sile. Najveći protivnici aneksije Bosne i Hercegovine slomljeni su pod pritiskom Berlina. U Petrograd je 22. marta 1909. godine stigla depeša iz Njemačke da Rusija prizna aneksiju i spriječi razorno djelovanje Srbije. Pod sve većim pritiskom Rusije kao i ostalih velikih sila, Srbija je „kapitulirala“ 31. marta 1909. godine, priznavši aneksiju Bosne i Hercegovine. Izvještaj ministra spoljnih poslova o priznanju aneksije Milovana Milovanovića skupština je saslušala u mrtvoj tišini, bez i jedne riječi. Ni na beogradskim ulicama nije bilo protesta. Ipak, Vasilj Popović s pravom zapaža: „*Ali, moralni prestiž Srbije jako se digao i u očima Jugoslovena i u stranom svetu. Ona se afirmirala*

⁴⁹ *Историја српског народа*, VI-1, 171-172

⁵⁰ Vidjeti opširnije: Жељко Фајфрић, *Династија Карађорђевић*, Сремска Митровица, 2012, 227-245.

⁵¹ V. Ćorović, nav. djelo, 151.

⁵² *Isto*, 152; A. Тејлор, nav. djelo, 248.

*kao jugoslovenski Piemont i postavila je pred Evropu jugoslovensko pitanje i protiv Austrije, kao što ga je 1876-1878 stavila protiv Turske*⁵³.

Ovim činom Srbija je nakratko zaustavila intervenciju Beča, ali Dvojna monarhija nije odustajala od obračuna sa njom, samo ga je odložila. Erental je izjavio: „*Ko će u Srbiji vladati, meni je zaista sve jedno, pošto se ja nadam da će u budućnosti beogradskog vladara zamijeniti hrvatski kralj.*“⁵⁴ Ovom izjavom baron Erental je još jednom stavio na znanje da je cilj Dvojne monarhije likvidacija Srbije i uključenje njene teritorije u svoj sastav. Austrougarska je iz aneksione krize izašla kao pobjednik, a ostarjeli car Franc Jozef mogao je da uknjiži politički uspjeh koji je za vrijeme njegove vladavine bio rijetkost. Ipak, ova pobjeda ostavila je gorak ukus kod mnogih, Habzburška monarhija bila je prva velika sila koja je od svoje volje napravila pravo.

Filip D. VUČETIĆ

ANNEXATION CRISIS, AND SERBIAN ISSUE 1908-1909.

Summary

The annexation crisis was another in a series of shakes, which could have led to a world-class war. The war was averted because Russia stepped back after Germany openly threatened to defend Vienna's interests. The war was averted once more, but the blocks' division was more obvious than ever.

In 1914, no one wanted to withdraw, Russia stood in defense of Serbia, England and France in defense of Belgium.

In July 1914, troops were lined up on both sides, and the biggest war ever started.

⁵³ V. Popović, nav. djelo, 161-162.

⁵⁴ A. Mitrović, nav. djelo, 127.

LITERATURA*Posebna izdanja*

- Ivan Božić, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić, Vladimir Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, Београд 1972.
- Јован Цвијић, *Анексија Босне и Херцеговине и српски проблем* (електронско издање) Београд, 1908.
- Владимир Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд, 1991.
- Димитрије Ђорђевић, *Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906-1911*, Београд, 1962.
- Жељко Фајфрић, *Династија Карађорђевић*, Сремска Митровица, 2012
- Вукић Илинчић, *Бомбашка и Васојевићка афера*, Никшић 2012.
- Историја српског народа*, VI-1, *Од Берлинског конгреса до уједињења 1878-1918*, Београд, 1983.
- Роберт Мантран, *Историја Османског царства*, Београд, 2002.
- Андреј Митровић, *Продор на Балкан, Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908-1918*, Београд, 2011.
- Чедомир Попов, *Грађанска Европа 1871-1914, Друштвена и политичка историја Европе*, књ. 3, Београд, 2011.
- Васиљ Поповић, *Источно питање, Историски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд, 1928.
- Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903-1914*, Цетиње, 1981.
- Александар Растовић, *Велика Британија и Србија 1903-1914*, Београд, 2005.
- Ален Тејлор, *Хабзбуршка монархија 1809-1918, Историја Аустријске царевине и Аустро-Угарске*, Београд, 2001.
- Nada Tomović, *Rusija i srpsko pitanje u aneksionalnoj krizi u Bosni 1908-1909 godine*, Podgorica, 2008.
- Ћлanci i rasprave
- Милорад Екмечић, *Балканска политика Аустро-Угарске после Берлинског конгреса*, Зборник Матице Српске за историју, 75-76, Нови Сад, 2007.
- Ненад Миленовић, „Чекић или наковањ“, Немачка после прве мароканске кризе 1905-1906, *Историјски часопис*, LIII, Београд, 2006.
- Новак Ражнатовић, *Руско посредовање у црногорско српским односима од бомбашке афере до анексионе кризе*, *Историјски записи*, 3-4, Титоград, 1962
- Нада Томовић, *Европска интелигенција према анексији Босне и Херцеговине 1908-1909*, *Историјски записи*, 1-2, Подгорица, 2001.